

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

มนุษย์มักมีความฝันและจินตนาการถึงความเป็นไปของโลกในอนาคต โดยอาศัยความรู้จากประสบการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง ฯลฯ มาใช้ในการสร้างสรรค์จินตนาการด้วยเหตุนี้ จึงทำให้โลกอนาคตในความคิดของแต่ละคน ในแต่ละวัฒนธรรมแตกต่างกัน สำหรับสังคมวัฒนธรรมไทยนับแต่อดีตมา หากกล่าวถึงโลกอนาคตแล้ว สิ่งที่คนไทยส่วนใหญ่มักนึกถึงคือเรื่องของ “พระศรีอาริย์”

คติความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ในสังคมไทยได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระศรีอาริย์ หรือ พระศรีอาริย์เมตไตรย เป็นชื่อที่ใช้เรียกพระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไปที่จะมาตรัสรู้ต่อจากพระโคตมพุทธเจ้าในภพภวี่นี้ คัมภีร์ฝ่ายบาลีเรียกพระองค์ว่า *เมตต* (Metta) หรือ *เมตเตยย* (Metteyya) ส่วนในคัมภีร์ฝ่ายสันสกฤตเรียกว่า *ไมตรี* (Maitri) บ้าง *ไมตรียะ* (Maitreya) บ้าง หรือ *ไมตรียานาถ* (Maitreyanatha)¹

คัมภีร์ที่เขียนประวัติและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริย์นั้น มีทั้งคัมภีร์ภาษาบาลี และคัมภีร์ภาษาสันสกฤต นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อื่นๆ อีกที่ไม่ได้กล่าวถึงพระศรีอาริย์ไว้โดยเฉพาะ เพียงแต่อ้างถึงพระศรีอาริย์ไว้เพียงบางส่วน มีทั้งคัมภีร์ภาษาบาลี และคัมภีร์ภาษาสันสกฤตเช่นกัน เนื้อความในคัมภีร์ต่างๆ เหล่านี้ต่างก็มีความพยายามที่จะบรรจุเรื่องราวต่างๆ เพื่ออธิบายว่าพระศรีอาริย์คือใคร มีความสำคัญอย่างไร ยุคสมัยของพระศรีอาริย์ดังามเพียงใด และทำอย่างไรจึงจะได้พบพระศรีอาริย์ ซึ่งรายละเอียดมีความแตกต่างกันไปตามภูมิหลังทางสังคมและบริบทของแต่ละวัฒนธรรม

ความเชื่อและความศรัทธาที่เหนียวแน่นเกี่ยวกับพระศรีอาริย์ทำให้เรื่องราวของพระศรีอาริย์ได้รับการเผยแพร่และจินตนาการอย่างกว้างขวางจากอินเดียมายังดินแดนต่างๆ รวมถึงประเทศไทย และเมื่อรับเอาความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มาแล้ว ก็สร้างสรรค์เรื่องราวของพระศรีอาริย์ที่คาดว่าจะมาเกิดในอนาคตไว้มากมาย โดยอาศัยจินตนาการ วิถีคิด ตลอดจนขนบธรรมเนียมในแต่ละบริบททางสังคมวัฒนธรรม ทั้งนี้เพราะเรื่องราวของพระศรีอาริย์มีความ “พิเศษ” กว่าตำนานหรือเรื่องราวของบุคคลสำคัญคนอื่นๆ เพราะพระศรีอาริย์ยังไม่ได้เป็นศาสดา

¹Kim, Inchang, *The Future Buddha Maitreya: An Iconological Study* (New Delhi: DP's impressions, 1997), p. 9.

แต่เชื่อกันว่าจะได้รับการยกย่องให้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตภายหลังจากสิ้นสุดระยะเวลาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน กระนั้นก็ดี เนื่องจากเป็นเรื่องราวที่ยังไม่เกิดขึ้น ประวัติของพระศรีอาริย์จึงได้รับการสร้างสรรค์ให้มีธรรมชาติคล้ายคลึงกับประวัติของศาสดาองค์ก่อน ผนวกกับการผสมผสาน "จินตนาการเชิงอุดมคติ" ที่แฝงไปด้วย "สาร" ของคนในยุคสมัยที่สร้างสรรค์

ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น ใน จักวัตติสูตร พระไตรปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค กล่าวถึงพระศรีอาริย์ไว้ว่า

.....ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ 80,000 ปี พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าเมตไตรย์ จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลกพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม ...พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย์พระองค์นั้นจักทรงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิงเหมือนตถาคตในบัดนี้ แสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงบริหารภิกษุสงฆ์หลายพัน เหมือนตถาคตบริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อย ในบัดนี้ฉะนั้น ฯ.....

นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงใน พุทธปิกณกะกัณฑ์ ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ความว่า

.....ในภัทรกัปนี้ มีพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ คือ พระกุกกุสันธะ พระโกนาคนนะ และพระกัสสปะ บัดนี้เราเป็นพระสัมพุทธเจ้าและจักมีพระเมตไตรย์สัมพุทธเจ้า แม้พระพุทธเจ้า 5 พระองค์นี้ ก็เป็นนักปราชญ์อนุเคราะห์โลก บรรดาพระพุทธเจ้า ผู้เป็นธรรมราชาเหล่านี้พระเมตไตรย์สัมพุทธเจ้าจักตรัสบอกมรรคนั้นแก่ผู้อื่นหลายโกฏิ แล้วจักเสด็จนิพพานพร้อมด้วยพระสาวกฉะนี้แล.

เรื่องพระศรีอารียในพระไตรปิฎกดังกล่าวนี้เป็นข้อมูลลายลักษณ์เกี่ยวกับพระศรีอารียที่เก่าแก่ที่สุดที่สังคมไทยรับรู้² แต่กระนั้นก็ดี ข้อความข้างต้นให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระศรีอารียไม่มากนัก จึงมีการขยายความเรื่องราวของพระศรีอารียใน **คัมภีร์พระอนาคตวงศ์** ซึ่งเป็นที่รับรู้กว้างขวางอีกคัมภีร์หนึ่ง โดยมีเนื้อหาโดยสรุปกล่าวว่า เมื่อพระพุทธศาสนามีอายุได้ 5,000 ปี ความเลวร้ายต่างๆ ก็เกิดขึ้นในโลกมนุษย์ เมื่อโลกเสื่อมเต็มที่แล้ว โลกก็จะกลับเจริญขึ้นมาอีก ในคราวนั้นเมื่อมนุษย์มีอายุยืนยาวถึง 80,000 ปี พระศรีอารียก็จะเสด็จอุบัติมาในเมืองเกตุมดี ในสมัยของพระเจ้าจักรพรรดินามว่า **สังขะ** พระศรีอารียจะประสูติในตระกูลพรานหมณปุโรหิตของจักรพรรดิสังขะนามว่า **สุพรหมา** เป็นบิดา นางพรานหมณีชื่อ **พรหมวดี** เป็นมารดา นางจันทมุขีเป็นชานา อโรรสนามว่า **วัฒนกุมาร** ครั้นเมื่อพระศรีอารียมีพระชนมายุ 80,000 ปี จะทรงผนวชเพราะทอดพระเนตรเห็นจตุรนิมิต แล้วทรงขึ้นปราสาทเสด็จออกผนวช มีไม้กาะทิงเป็นมหาโพธิพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าที่บำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลายาวนาน ดังนั้นยุคของพระองค์จึงเป็นยุคของที่มีสรรพสิ่งทั้งในแง่ทางโลกและทางธรรม คนในยุคนี้จะอุดมสมบูรณ์ด้วยโภควัตถุ โดยมีต้นกัลปพฤกษ์คอยอำนวยประโยชน์ให้ นอกจากนั้นแล้วคนในโลกนี้ยังเพียบพร้อมด้วยศีลธรรมและจริยธรรมอันดีงาม

พระศรีอารียมีประวัติในการบำเพ็ญบารมีคือ ในอดีตพระองค์เสวยราชเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าสังขจักร ครองเมืองอินทปัตถ์ ได้สดับข่าวจากสามเณรองค์หนึ่งที่เที่ยวบิณฑบาตหาทรัพย์ เพื่อนำไปไถ่มารดาซึ่งตกเป็นทาสของคนอื่นว่า พระรัตนตรัยและพระพุทธเจ้าสิริมิตรทรงอุบัติขึ้น และประทับอยู่ ณ บุพพาราม (บุพผาราม) ชาวนั้นทำให้พระองค์ทรงโสมนัสและสละราชสมบัติให้สามเณรครองแทน ส่วนพระองค์เองนั้นได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยความยากลำบาก เนื่องจากทรงพระดำเนินด้วยพระบาทเปล่า เมื่อทรงหมดแรงก็ต้องคลานและค่อยๆ เลื่อนไปด้วยอก จนถึงที่พระพุทธเจ้าประทับ ได้สดับธรรมเทศนาเรื่องนิพพานธรรม ต้องทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงพักไว้ เพราะพระองค์ขาดจตุปัจจัยที่จะบูชา ทรงพิจารณาเห็นว่า พระเศียรของพระองค์ซึ่งเป็นส่วนสูงสุดในพระวรกายที่สมควรเป็นไทยธรรม เครื่องกัณฑ์เทศน์ ดังนั้นพระองค์จึงทรงตัดเศียรบูชาธรรมพร้อมกับทรงตั้งปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า สีสลทานบารมี ปรมัตถบารมีนี้ทำให้พระองค์ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจึงมีบุญสมภารมาก

เรื่องพระศรีอารียนี้เป็นที่รับรู้ของคนไทยมาช้านาน นับแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ดังปรากฏในพระคาถานมัสการพระศรีอารียเมตไตรย ในจารึกในสมัยสุโขทัยที่กล่าวถึงคำอธิษฐานที่แสดงความปรารถนาว่าร่วมกันที่จะไปเกิดในสมัยพระศรีอารีย สะท้อนความคิดความเชื่อของชนชั้น

² บำเพ็ญ รวิน (ผู้ชำระ), นิธิ เอียวศรีวงศ์ (บรรณาธิการ), **ประชุมพงศาวดารฉบับราชวรительพระอนาคตวงศ์** (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2542), หน้า (35)-(36).

ปกครองในสมัยนั้นว่าต้องการไปเกิดในยุคสมัยของพระศรีอารีย์ ดังตัวอย่างในจารึกโบเสมาวัด
โนนศิลา 1 ซึ่งมีคำแปลว่า³

ระโว (พร้อมด้วย) ชายทะระนาม กับสมุส

(อุทิศ) บุญนี้ให้แก่ชายทะรง ชายสุพานุ ชายมะรัง

ขอบุญนี้ (จง) นำส่งให้ไปทันต่อพระพุทธอารยะเมตไตรย์ เทอญ

สมัยสุโขทัยพบหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องพระศรีอารีย์ในจารึกต่างๆ อาทิ จารึกวัดศรีชุม หลัก
ที่ 2 (ประมาณพุทธศักราช 1884–1910) อักษรสุโขทัย "พระมหาสามีสรีรัตนลังกาทวีป....เทายอด
....อารีย์ไมตรี....สมาธิคงตรงไตตน"⁴ และ "เมตไตรโย...โคตโม คาถานี้ มีแห่งมหานิทานแล"⁵
นอกจากนี้ยังมีในจารึกวัดนครชุม หลักที่ 3 จารึกวัดสรศักดิ์ หลัก 9 ก. จารึกวัดเขากบ หลักที่ 11
จารึกวัดป่ามะม่วง จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู จารึกลานทองสมเด็จพะมหาเถรจุทามณี
จารึกในวิหารพระโลกนาถ หลักที่ 131⁶ รวมทั้งในวรรณคดีเรื่อง ไตรภูมิภิกษา พระราชนิพนธ์ใน
พระมหากษัตริย์ราชินีไท้ด้วย

อย่างไรก็ดี ตำนานพระศรีอารีย์ที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางทั้งในหมู่ของนักปราชญ์
ราชบัณฑิตและชนชั้นผู้นำ รวมถึงในหมู่ชาวบ้านทั่วไป คือ ตำนานพระมาลัย และ ตำนานพญา
กาเผือก เรื่องพระมาลัยมีเนื้อหาตอนหนึ่งเล่าถึงการสนทนาระหว่างพระมาลัยกับพระศรีอารีย์
โดยพรรณนาถึงชีวิตอุดมคติต่างๆ ในสมัยของพระศรีอารีย์ อาทิ มีฤดูกาลสม่ำเสมอ ถึงฤดูฝน ฝนก็
ตก ตกทั่วทุกถิ่นทุกตำบล แม่น้ำ ลำธาร ห้วยหนองจะมีน้ำอุดมสมบูรณ์ มีพืชผลบริบูรณ์และมี
ต้น "กัลปพฤกษ์" อันเป็นต้นไม้สารพัดนึกอยู่ทั่วทุกแห่ง ด้านศีลธรรม "บุรุษก็จะมีภริยาแต่ผู้เดียว

³จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2529), หน้า 67 - 72.

⁴กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ 1 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2500), หน้า 35.

⁵ประชุมจารึกภาคที่ 1, 2521, หน้า 48. อ้างถึงใน บำเพ็ญ ะวิน, ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์
ภาค 3 พระอนาคดวงส์ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิซาคาร, 2542), หน้า (41).

⁶ดูเพิ่มเติม เรื่องหลักฐานที่ปรากฏเรื่องพระศรีอารีย์ในจารึกสมัยต่างๆ ที่ บำเพ็ญ ะวิน, "หลักฐานอัน
เนื่องด้วยอนาคตพุทธะในสังคมไทย," ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาค 3 พระอนาคดวงส์ (กรุงเทพฯ:
อมรินทร์วิซาคาร, 2542), หน้า (39)-(44), ประทีป ชุมพล, "ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ที่ปรากฏในวรรณกรรม
ไทยตอนต้น," โบราณคดี 5, 3 (สิงหาคม 2517): 274–281, ประคอง นิมมานเหมินท์, "พระศรีอารีย์เมตไตรย์,"
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 9 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทย-
พาณิชย์, 2542), หน้า 4279.

สตรีก็จะมีสามีแต่คนเดียว”⁷ อุดมคติที่พรรณนาไว้ล้วนเป็นสิ่งจูงใจและชวนให้เกิดความสนใจใคร่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ ทั้งยังเชื่อม “คนไทย” กับ “พระศรีอารีย์” ให้ใกล้ชิดกันมากขึ้น จนเกิดเป็นเงื่อนไขท้าย เรื่องพระมาลัย ว่า หากใครที่ต้องการไปเกิดในยุคพระศรีอารีย์จะต้องทำบุญด้วยการบูชาสิ่งของอย่างละพัน และฟังเทศน์มหาชาติคาถาพันให้จบในวันเดียว ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวได้กลายเป็นที่มาของประเพณีเทศน์มหาชาติ ซึ่งช่วยเน้นย้ำความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ให้ค่อยๆ เติบโตขึ้นในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม อนุภาคพระศรีอารีย์แนะนำให้ผู้ปรารถนาจะพบพระองค์ ต้องฟังเทศน์มหาชาติและให้จบภายในวันเดียวพร้อมทั้งบูชาสิ่งของต่างๆ อย่างละพันอันเป็นผลให้เกิดคติความเชื่อข้างต้นนั้น ไม่พบในคัมภีร์ที่ลังกา สุภาพรรณ ฦ บางช่วงสันนิษฐานว่า อนุภาคดังกล่าวน่าจะได้พัฒนาขึ้นในประเทศพม่าแล้วเผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทย⁸

ในตำนานพญากาเหือก เล่าว่ากาเหือกสองตัวเมียทำรังริมแม่น้ำในป่าหิมพานต์ วันหนึ่งกาตัวผู้บินหายหลงไปไม่กลับ ปล่อยให้กาตัวเมียพักไข่ 5 ฟอง อยู่ตามลำพัง ต่อมาเกิดพายุใหญ่ ทำให้รังกาถูกลมพัดกระเจิงตกลงไปในแม่น้ำ เมื่อพายุสงบ แม่กาบินกลับรังไม่เห็นไข่ก็คร่ำครวญเสียใจจนขาดใจตาย แล้วไปเกิดในพรหมโลก มีนามว่า ท้าวพกาพรหม ส่วนไข่ห้าฟองลอยไปตามน้ำ ถูกคลื่นซัดขึ้นฝั่ง ฟองแรกแม่ไก่เอาไปเลี้ยง ฟองสองแม่นาคเอาไปเลี้ยง ฟองสามแม่เต่าเอาไปเลี้ยง ฟองสี่แม่โคเอาไปเลี้ยง ฟองห้าแม่ราชสีห์เอาไปเลี้ยง ถึงกำหนดลูกไก่กลับฟักออกมาเป็นคน เติบโตขึ้นก็ไปบำเพ็ญภาวนาเป็นฤๅษีมีตบะแก่กล้า วันหนึ่ง ฤๅษีทั้ง 5 ตน ได้มาพบกัน ตามถึงญาติวงศ์พงศา ก็บอกกันตามที่มาของแม่ คนแรกชื่อ กฤษ์สินโธ วงศ์ไก่ โคนาคมนโน วงศ์นาค กัสสโป วงศ์เต่า โคตโม วงศ์โค และเมตเตยโย วงศ์ราชสีห์ แต่แม่ที่แท้จริงเป็นใคร ไม่รู้ จากนั้นฤๅษีทั้ง 5 ตนก็อธิษฐานบำเพ็ญภาวนาขอเป็นพระพุทธเจ้า แรงอธิษฐานร้อนไปถึงท้าวพกาพรหม จำแลงเป็นกาเหือกบินมาบอกเรื่องราว แล้วก็สั่งความว่าวันเพ็ญเดือน 11 หรือเดือน 12 ให้เอา ด้ายดิบผูกไม้เป็นตีนกา บักรูปเทียนบูชาลอยกระทงในแม่น้ำ เพื่อแสดงกตัญญูกตเวที จึงเป็นที่มาของประเพณีลอยกระทง

ตำนานเรื่องพญากาเหือก ถือได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญในวัฒนธรรมชาวบ้าน ตำนานเรื่องนี้แสดงให้เห็นความคิดของคนไทยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้าในภทท์กับทั้ง 5 พระองค์ ซึ่งพบในทุกภาคของประเทศไทย อย่างไรก็ตาม เรื่องพญากาเหือกนี้กลับเป็นเรื่องราวที่ปรากฏนอกเหนือไปจากในคัมภีร์ต่างๆ และยังไม่พบในวัฒนธรรมอื่นๆ นอกจากในกลุ่มชนชาติไท เช่น ไทเขิน ไทลื้อ ความเชื่อเรื่องความเป็นพี่น้องกันของพระพุทธเจ้าในภทท์กับนี้ น่าจะส่งผลให้ใน

⁷พิฑูร มลิวัดย์, *นำเที่ยวโลกพระศรีอารีย์* (กรุงเทพฯ: คณะธรรมสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), หน้า 32.

⁸ดูเพิ่มเติมใน สุภาพรรณ ฦ บางช่วง, *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 342.

วรวงษชาติก ซึ่งเป็นหนึ่งในปัญญาสชาติก ที่ตัวละครเอกของเรื่องเป็นพี่น้องกัน ในตอนท้ายเรื่อง จึงได้ให้ตัวละครเอกตัวหนึ่งเป็นพระพุทธรเจ้าโคดม และตัวละครเอกอีกตัวหนึ่งเป็นพระศรีอารีย

นอกจากตำนานพระมาลัยและตำนานพญากาเผือกแล้ว ในสังคมไทยยังมีตำนานเกี่ยวกับพระศรีอารียอีกเป็นจำนวนมาก อาทิ ตำนานพระธาตุ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานพระบาท ตำนานพระพุทธรเจ้าห้าพระองค์ ตำนานพระเจ้าสามเนร ตำนานนางยักษ์นิเมตไตรย รวมถึง ตำนานท่านายการเสด็จมาอุบัติของพระศรีอารียหรือผู้แทนของพระศรีอารีย เช่น พญารามมิกราช การพยากรณ์อนาคตของบ้านเมืองที่เกิดภัยพิบัติและจะมีผู้มาช่วยใหรอด ซึ่งบางครั้งอาจปรากฏแทรกอยู่ในวรรณกรรมต่างๆ เช่น บทเทศน์ของพระที่เรียกว่า *เทศน์สังกาส* ซึ่งให้สามเนรเทศน์ในงานบุญพระเวสส์ของอีสานก่อนขึ้นขันกัณฑ์เวสสันดร⁹ ในวรรณกรรมเรื่อง *ลีปสุญ* ในส่วนที่เรียกว่า *บันพยากรณ์* เป็นต้น

ตำนานที่แพร่หลายส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นความกังวล ของคนในสังคมเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ยังมาไม่ถึง จึงพยายามสร้างสรรค์และจินตนาการเรื่องราวตามที่คิด หรือ รับรู้มาและคาดว่าจะเกิดขึ้นจริง สอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการประมวลเนื้อหาเบื้องต้นในตำนานเกี่ยวกับพระศรีอารีย ซึ่งพบว่า คนไทยพยายามที่จะปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น รวมถึงพระพุทธรเจ้าองค์ใหม่ที่กำลังจะเสด็จมาอุบัติในอนาคต โดยเห็นได้จากความพยายามสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรเจ้าองค์ปัจจุบันรวมถึงองค์ก่อนๆ กับพระพุทธรเจ้าองค์ใหม่ (พระศรีอารีย) ดังที่ปรากฏในตำนานพญากาเผือก ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ หรือตำนานพระโคดมกับพระศรีอารียเสี่ยงทายดอกบัว เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงพยายามจินตนาการถึงความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นกับสังคมในอนาคตทั้งภาพของความโหดร้าย ความดิงาม และความสงบสุข

ตำนานเกี่ยวกับพระศรีอารียนั้นนอกจากจะบอกเล่าเรื่องราวและความรู้สึกนึกคิดของคนไทยต่อพระศรีอารียในฐานะพระพุทธรเจ้าองค์ใหม่แล้ว ยังนำมาใช้ประโยชน์ในสังคมไทยในแง่มุมที่แตกต่างกันอีกด้วย

ปัจจุบัน คติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย มีการนำบทบาทของคติความเชื่อพระศรีอารียมาใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องกับคนบางกลุ่ม หนังสือที่รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับพระศรีอารียยังคงมีการตีพิมพ์ออกมอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันก็มีการสร้างสรรค์ชิ้นใหม่โดยอาศัยจินตนาการประกอบกับพื้นฐานจากข้อมูลตำนานและนิทานต่างๆ เช่น นวนิยายเรื่อง *"สิริอริยะธรมมิกราชโพธิสัตว์"* ของ ทลิตทกะ เมชโปดก ที่นำเสนอคติความเชื่อพระศรีอารียโดยผ่านการตีความและจินตนาการของผู้เขียน ผู้เขียนตั้งคำถามว่าประวัติของพระศรีอารียนั้น แท้จริงเป็นอย่างไร

⁹จากรวรรณ ธรรมวัตร, *คติชาวบ้านอีสาน* (พระนคร: อักษรวัฒนา, 2522), หน้า 30.

นอกจากนวนิยายแล้ว ก็ยังมีการสร้างสรรค์บทเพลงที่เป็นผลจากคติความเชื่อ พระศรีอารีย์ด้วยดังเช่น เพลงชุด **สายธรรมเสียงเพลง: เวียงกาหลง** ของมูลนิธิสาธิตธรรมานุเคราะห์ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องพญากาเผือก เป็นต้น

ส่วนในชุมชนอินเทอร์เน็ตก็ยังคงมีการตั้งกระทู้เกี่ยวกับพระศรีอารีย์อยู่ไม่น้อย ซึ่งโดยมากมักเป็นกระทู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา คำพยากรณ์เกี่ยวกับการมาของพระศรีอารีย์ รวมทั้งยังมีการกล่าวถึงอยู่อย่างต่อเนื่องซึ่งมักปรากฏในรูปของความเปรียบเทียบ

การใช้คำศัพท์ “โลกพระศรีอารีย์” ยังคงใช้กันอย่างกว้างขวางในหมู่นักวิชาการและนักเขียน แสดงให้เห็นว่าความคิดเรื่องพระศรีอารีย์ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทยเรื่อยมา แม้ว่าการใช้ศัพท์ “โลกพระศรีอารีย์” อาจมีความแตกต่างกันไป คือบ้างก็มองในฐานะความเป็นอุดมคติความสุขความสำเร็จ บ้างก็มองโลกพระศรีอารีย์ในฐานะความเป็นโลกศักดิ์สิทธิ์ที่มีเงื่อนไข

นอกจากนี้ ประเด็นเรื่องการอ้างตนเป็นพระศรีอารีย์ ก็ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย เช่นเดียวกับที่เคยมีมาแล้วในอดีต เช่น การนำเสนอข่าวจาก x-cite **ไทยโพสต์** พาดหัวข่าวเรื่อง “**ลัทธิมรธา ธนุทอง พุทธเจ้าชาติที่ 10**” โดยกล่าวถึง นางสาวอมรธา ธนุทอง หญิงวัย 43 ปี แห่งวิหารทองสัมมาพระศรีอารีย์เมตไตรย หรือโรงเจตัวเจเสติโพธิ์สัก ผู้ประกาศตัวเป็นพระพุทธรเจ้าชาติที่ 10 ที่นางบอกว่าคือพระศรีอารีย์เมตไตรยจุติลงมาบนผืนแผ่นดินไทยเพื่อโปรดสัตว์ไทย¹⁰

กระนั้นก็ดี คติความเชื่อพระศรีอารีย์ที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน มิได้มีเพียงคติความเชื่อที่เป็นมรดกทางความคิดของบรรพชนรุ่นก่อนเท่านั้น แต่ยังรับเอาคติความเชื่อพระศรีอารีย์จากต่างประเทศเข้ามาในสังคมไทยด้วยโดยผสมผสานกับคติความเชื่อพระศรีอารีย์ที่มีอยู่เดิม อาทิ **ลัทธิพระศรีอารีย์เซโคคิวเซเคียว ลัทธิวิถีนุตรธรรม** ตลอดจนเรื่องพระศรีอารีย์ที่พบในการ์ตูนญี่ปุ่นที่แปลเป็นภาษาไทยเรื่อง **เซนจู เทวฤทธิ์พันมือ** ที่เล่าเรื่องราวของพระมานุษุพุทธะที่ออกติดตามคุ้มครองพระศรีอารีย์ (มิโรกุ) ที่เกิดมาเป็นเด็กผู้หญิง ให้สามารถตรัสรู้และปลอดภัยจากการทำร้ายของหมู่มาร

ข้อความข้างต้นเป็นสายธารของคติความเชื่อพระศรีอารีย์ที่ดำรงอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมไทย ในขณะที่เดียวกันก็อาจมองได้ว่า ตลอดระยะเวลาหลายร้อยปี เรื่องของพระศรีอารีย์ยังทันสมัยแม้ในปัจจุบัน ทั้งนี้ เพราะเป็นเรื่องที่ยังไม่เกิด เป็นเรื่องของโลกอนาคต การแต่งเติมจินตนาการ จึงทำได้ค่อนข้างมาก ขณะเดียวกันการใช้ประโยชน์จากเรื่องพระศรีอารีย์ก็มีมาอย่างต่อเนื่อง และมีพัฒนาการในสังคมไทยตลอดมา

¹⁰“ลัทธิมรธา ธนุทอง พุทธเจ้าชาติที่ 10,” x-cite **ไทยโพสต์** (24 พฤษภาคม 2545): 7.

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจสถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในสังคมไทยที่ผ่านมา พบว่า มีนักวิชาการจากหลายสาขาวิชาที่สนใจศึกษาในแง่มุมแตกต่างกัน ทั้งการศึกษาเชิงคติชนวิทยา ประวัติศาสตร์ วรรณคดี โบราณคดี สังคมวิทยา มานุษยวิทยา และรัฐศาสตร์

การศึกษาคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในสังคมไทยทางคติชนวิทยานั้น พบว่ามีในวิทยานิพนธ์ของ อนุชา พิมศักดิ์ ที่ได้ศึกษาเรื่อง "ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์: โครงสร้างเนื้อหา และบทบาทในสังคมไทย" (2550) โดยเน้นวิเคราะห์หาแบบเรื่องของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ รวมถึงบทบาทของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ที่มีต่อสังคมไทย

นอกจากนี้ส่วนใหญ่มักศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งให้ความสำคัญแก่ปรากฏการณ์การเกิด "กบฏผู้มีบุญ" ในสังคมไทย โดยเน้นสถานการณ์และความเคลื่อนไหวทางสังคม เศรษฐกิจการเมือง ประเด็นสำคัญที่ต้องการนำเสนอมักเป็นในรูปของกบฏต่อต้านอำนาจรัฐของชนชั้นได้ปกครอง โดยอาศัยคติความเชื่อพระศรีอารียสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจของตน พื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่มักโน้มเอียงไปในเขตมณฑลอีสานซึ่งมีการเกิด "กบฏผู้มีบุญ" มากที่สุด ส่วนภาคอื่นๆ คือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ นั้น มีการศึกษาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น นักวิชาการเหล่านี้มุ่งหาปัจจัยหรือสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปรากฏการณ์ทางสังคมนี้เกิดขึ้น ข้อสรุปที่ได้คือ เป็นผลจากการปฏิรูปการปกครอง ปัญหาทางเศรษฐกิจ การจัดเก็บภาษีของรัฐ การศึกษาในลักษณะนี้มีเป็นจำนวนมาก เช่น "กบฏไพร่สมัยอยุธยา กับแนวคิดผู้มีบุญ-พระศรีอารีย-พระมาลัย" ของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2522) "กบฏพญาผาบ (ปราบสงคราม): กบฏชาวนาในภาคเหนือ" ของ ชูสิทธิ์ ชูชาติ (2523) "จากอุดมการณ์พระศรีอารียถึงชนบทผู้มีบุญภาคอีสาน" ของ สุนทรী อาสะวีย์ (2525) "ความคิดในเรื่องพระศรีอารีย และพระมาลัยในสังคมไทย" ของ พิทยา วงศ์ไกรศรีทอง (2525) "กบฏผู้วิเศษ: ผู้บุญในภาคใต้" ของ สมโชติ อ่องสกุล (2525) "กบฏไพร่สมัยอยุธยา" ของ สุนทร ชูตินทรานนท์ (2526) "ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย" พรเพ็ญ ยันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพิสัย บรรณาธิการ (2527) เป็นต้น ภายหลังจากการศึกษาทางประวัติศาสตร์หันมาให้ความสนใจกับแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อพระศรีอารียในลักษณะอื่นๆ ดังเช่นงานของ พัชรลดา จุลเพชร ซึ่งศึกษา "แนวคิดเรื่องกึ่งพุทธกาลในสังคมไทย พ.ศ.2475-2500" หรืองานของเอนก มากอนันต์ (2550) เรื่อง "แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172 - 2394"

งานวิจัยเกี่ยวกับคติความเชื่อพระศรีอารียในเชิงวรรณกรรมนั้นก็มียุขานมากใกล้เคียงกับงานทางประวัติศาสตร์เช่นกัน ซึ่งส่วนใหญ่มักมุ่งรวบรวมและศึกษาประวัติความเป็นมาของเรื่องพระศรีอารียในสังคมไทย ที่ปรากฏในจารึก วรรณคดี พงศาวดาร และคัมภีร์ต่างๆ ดังเช่น ในปี พ.ศ.

2517 ประทีป ชุมพล เขียนบทความเรื่อง "ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย ตอนต้น" เป็นการศึกษาโดยพยายามรวบรวมจารึกที่กล่าวถึงพระศรีอารียะมาสนับสนุนความเห็นว่าเป็นสมัยสุโขทัยน่าจะได้รับอิทธิพลความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องพระศรีอารียะจากพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์มากกว่าฝ่ายมหายาน ต่อมาในปี พ.ศ.2523 จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ เขียนบทความเรื่อง "พระศรีอารียเมตไตรยกับความเชื่อถือของคนไทย" ผู้เขียนบทความศึกษาที่มาของความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะของคนไทยโดยอาศัยหลักฐานจากวรรณคดีไทยที่เกี่ยวข้องคือเรื่องเตภูมิกถา และพระมาลัยคำหลวง นอกจากนี้ยังกล่าวถึงอิทธิพลของความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะที่ส่งผลต่อการสร้างพระพุทธรูปด้วย ปี พ.ศ. 2535 ประคอง นิมมานเหมินท์ เขียนบทความเรื่อง "พระศรีอารียเมตไตรยในวรรณคดีไทย" ผู้เขียนศึกษาที่มาของเรื่องพระศรีอารียะ และความแพร่หลายของเรื่องพระศรีอารียะในประเทศไทย โดยตั้งข้อสังเกตว่าการที่กวีเรียบเรียงคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้ได้มีโอกาสพบและฟังพระธรรมเทศนาของพระศรีอารียะ หรือเป็นอัครสาวกของพระศรีอารียะ ทำให้เกิด "ชนบ" นี้ในกวีรุ่นหลัง นอกจากนี้ยังตั้งข้อสังเกตอีกว่าการที่วรรณกรรมในสมัยหลังเอ่ยถึงพระศรีอารียะน้อยลง น่าจะเป็นด้วยเหตุ 2 ประการ คือรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมเปลี่ยนไป และความเชื่อถือของคนในยุคหลังเปลี่ยนไปด้วย ปี พ.ศ. 2537 ประคอง นิมมานเหมินท์ เขียนบทความเรื่อง "วรรณกรรมพุทธศาสนายุคกึ่งพุทธกาลของล้านนา" โดยศึกษาแนวคิดเรื่องอายุของพระพุทธศาสนาที่เป็นเค้าความคิดของเรื่องพระศรีอารียะ นอกจากนี้ยังเลือกศึกษาวรรณกรรมล้านนาที่เกี่ยวกับแนวคิดข้างต้น 2 เรื่องที่แต่งขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2499 และ พ.ศ. 2500 คือ *ประมวลตำนานพระศรีอารียเมตตตรัย* (ในทำนองคำขอ) *เรื่องพระศรีอารียเมตตตรัยจะปรากฏในกึ่งพุทธกาล หรือ 25 ศตวรรษหรือไม่* ของ ศักดิ์ ขจรศักดิ์ และ *คร่าวพุทธประวัติ* ของ มณี พยอมยงค์ ประคองมีความเห็นว่าวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้เป็นความพยายามของกวีที่จะทำความเข้าใจที่ถูกต้องกับคนในสังคมเกี่ยวกับยุคกึ่งพุทธกาลและพุทธประวัติ ซึ่งจะช่วยให้คนในสังคมเกิดสันติสุข ในการศึกษาบางส่วนก็เป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ เช่น งานของ ประไพ แก้วนาวิ (2536) ที่ศึกษาเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ฉบับสำนวนภาคใต้กับฉบับสำนวนภาคกลาง เป็นต้น

การศึกษาในเชิงวรรณกรรมอีกกลุ่มหนึ่งให้ความสนใจเรื่องสังคมอุดมคติที่อ้างถึงในวรรณคดีด้วยนอกเหนือไปจากการศึกษาในประเด็นประวัติและความเป็นมาข้างต้น เช่น ชวน เพชรแก้ว (2519) เขียนบทความเรื่อง "โลกอุดมคติในไตรภูมิพระร่วงและยูโทเปีย ของทอมัส มอร์" โดยเสนอประเด็นที่น่าสนใจว่า ในไตรภูมิพระร่วงกับยูโทเปียนั้นต่างกัน โดยมีปรัชญาในการแสวงหาโลกอุดมคติที่แตกต่างกัน คือ ฝ่ายหนึ่งเน้นการไม่มีรัฐ แต่อีกฝ่ายหนึ่งเพื่อสนองจุดหมายปลายทางของมนุษย์ สิทธา พินิจภูวดล (2532) เขียนบทความเรื่อง "แนวความคิดร่วมเกี่ยวกับสังคมอุดมคติในไตรภูมิพระร่วง ยูโทเปีย และเต๋าเด็กเก็ง" สิทธากล่าวว่า ทั้งไตรภูมิพระร่วง ยูโทเปีย

และเต่าเต็กเก็ง ต่างก็กล่าวถึงสังคมในประเทศที่มีได้เป็นจริง และต่างชี้ให้เห็นความสำคัญของ
 ประมุขรัฐ ความสำคัญของภาวะธรรมชาติที่แวดล้อม ความสำคัญของการมีทรัพย์สินเป็นส่วนกลาง
 รวมทั้งต่างก็เสนอว่าความสัมพันธ์ระหว่างประเทศควรผูกพันกันด้วยความรู้สึกเป็นมิตรเพื่อ
 ช่วยเหลือกัน บุชบา บั้วสมบุรณ์ (2536) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบนวนิยาย
 แนวคิดสังคมอุดมคติในเรื่องอะ โมเดิร์น ยูโทเปีย เรื่องเมืองนิมิตร และเรื่องวอลเดิน ยู."
 บุชบากล่าวว่านวนิยายแนวคิดอุดมคติทั้ง 3 เรื่องต้องการเสนอแก่นเรื่องคือ "ภาพของสังคมอุดม
 คติและวิธีการไปสู่สังคมอุดมคติ" ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการประพันธ์ในส่วนที่เป็นอัตวิสัยเพื่อต้องการ
 สื่อสารสำคัญซึ่งได้แก่ภาพสังคมในอุดมคติ ปัจจัย 2 ประการในการกำหนดภาพสังคมอุดมคติของ
 นวนิยายทั้ง 3 เรื่อง มาจากประสบการณ์ของผู้ประพันธ์และสภาพภูมิหลังทางสังคม นวนิยายทั้ง
 3 เรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะต่อต้านลัทธิชาตินิยมในขณะนั้น พร้อมทั้งแสดงข้อบกพร่องในส่วนของ
 สังคมปัจจุบัน และพยายามเสนอแนะวิธีแก้ไขผ่านภาพจำลองในสังคมอุดมคติ อย่างไรก็ตาม
 ภาพสังคมอุดมคติในนวนิยายทั้ง 3 เรื่อง มีความแตกต่างจากนวนิยายสังคมอุดมคติในยุคเก่า
 เพราะนวนิยายแนวคิดสังคมอุดมคติยุคใหม่สะท้อนภาพสังคมอุดมคติที่น่าจะมีความเป็นไปได้
 มากขึ้น งานของบุชบาถือเป็นงานเรื่องแรกที่ศึกษาเปรียบเทียบสังคมอุดมคติแบบเก่าและอุดมคติ
 แบบใหม่ และ สิทธา พิณีภูวาล (2547) เขียนบทความเรื่อง "ความสุขของสังคมอุดมคติในวรรณคดี"
 โดยกล่าวว่า ความสุขของบุคคลขึ้นอยู่กับลักษณะความสุขของรัฐ นักคิดตั้งแต่สมัยโบราณจนถึง
 ปัจจุบันได้พยายามวาดภาพรัฐอุดมคติที่ทำให้ประชาชนมีความสุข เป็นภาพรวมที่คนทั้งโลก
 ปรารถนาาร่วมกัน ความคิดในวรรณคดีบางครั้งมีลักษณะฟุ้งซ่าน บางครั้งก็เป็นวิทยาศาสตร์ เมื่อ
 รวมเข้ากันก็จะได้ภาพรัฐอุดมคติที่สมบูรณ์ ซึ่งสามารถทำให้เป็นจริงได้ และแก่นที่ยั่งยืนของ
 ความสุขในสังคมอุดมคติที่วรรณคดีของทุกชาติบ่งบอกไว้ก็คือ "คุณความดี"

นอกจากการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์และวรรณกรรมแล้ว ก็มีการศึกษาในสาขาอื่นๆ
 ด้วย แต่มีไม่มากนัก เช่น การศึกษาเชิงโบราณคดี ซึ่งการศึกษาส่วนใหญ่เน้นการสืบหาอายุของ
 โบราณวัตถุที่ค้นพบ โบราณวัตถุที่พบมีทั้งภาพจำหลักบนใบเสมา พระพิมพ์ ซึ่งล้วนเป็นศิลปะ
 แบบพุทธ ดังเช่น ปี พ.ศ. 2517 หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ทรงเสนอบทความเรื่อง "รูปพระโพธิสัตว์
 ศรีอารีเมตไตรย สมัยศรีวิชัยในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร" ปี พ.ศ. 2531 สมชาติ มณีโชติ
 เสนอบทความเรื่อง "ประวัติพิมพ์วิทยาระศรีอารีเมตไตรยจากพระพิมพ์ที่นาดูน" วิทยานิพนธ์
 ของ จีรัลสา คชาชีวะ เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกต่อมหาวิทยาลัยปารีสเรื่อง **ประติมานวิทยา
 พระศรีอารีเมตไตรย: จากอินเดียสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้** (L'Iconographie de
 Maitreya (Bodhisattva et Buddha Futur) : de l'Inde à l'Asie du Sud – Est) พ.ศ. 2544 (ค.ศ.
 2001)

มีงานวิจัยในเชิงรัฐศาสตร์ที่เน้นศึกษาเรื่องการนำคติความเชื่อนี้ไปใช้ประโยชน์ในทาง การเมืองดังเช่นในงาน “แนวคิดเรื่องมิกซ์ยูนิ: ศึกษาจากคัมภีร์โบราณทางพุทธศาสนาใน ฐานะเป็นจุดเริ่มต้น” ของรุจภัทร รุอสุวรรณ ในขณะที่งานศึกษาในเชิงสังคมวิทยามุ่งเน้น การศึกษากลุ่มลัทธิความเชื่อเรื่องพระศรีอารียในประเทศไทย โดยศึกษาขนบธรรมเนียม พิธีกรรม และคำสอนของลัทธิต่างๆ เช่น งานของพิชัย วงศ์กลม เรื่อง “ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ พระศรีอารียเซโคควเซเคียว: ศึกษากรณีศูนย์สุขุขทัยเคียวโค ตำบลบ้านหลุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย” (พ.ศ.2539) ผลการวิจัยของพิชัยพบว่าผู้ที่นับถือพระศรีอารียเซโคควเซเคียว นั้น โดยมากมักหวังผลเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นสำคัญ เพราะลัทธินี้มีพิธีกรรมที่สำคัญ คือโยเร ที่ใช้ รักษาโรคโดยอ้างอิงอำนาจของพระศรีอารีย ส่วนการรับรู้เรื่องพระศรีอารียนั้นมีการผสมผสาน ระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับมหายานเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ยังมี งานวิจัยในลักษณะเดียวกันอีก เช่น งานของวทัญญู แสนใจวุฒิ เรื่อง โลกทัศน์ของประชาชน: ศึกษาเฉพาะกรณี สำนักพระศรีอารียเมตโย บ้านธาตุ ตำบลพระธาตุ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย งานของไอลดา ทรัพย์สิน เรื่อง “การปรับตัวของศาสนาใหม่ญี่ปุ่นในการเผยแพร่ ในต่างประเทศ: กรณีศึกษาเซโคควเซเคียวในประเทศไทย”

นอกจากนี้ เป็นการศึกษาในเชิงศาสนา งานที่น่าสนใจ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ของ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล เรื่อง “ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยชิโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น” เรื่องนี้ กล่าวถึง การเขียนประวัติศาสดา (hagiography) โดยเสนอว่าประวัติศาสดามิใช่เป็นเพียงแหล่ง รวบรวมคุณธรรมและจริยาวัตรอันล้ำเลิศของศาสดาเท่านั้น แต่ยังได้รวบรวมเรื่องราวที่เป็น อธิปทานุหาริยที่ผู้ศรัทธาเชื่อว่าจะได้เกิดขึ้นจริงแก่ศาสดาของตนด้วย ประวัติศาสดาจึงมีลักษณะ ใกล้เคียงกับเทพปกรณัม ทั้งนี้เป็นเพราะศาสดามีความพิเศษเหนือบุคคลทั่วไป เนื่องจากเป็นบุคคล ที่สามารถค้นพบธรรมวิเศษและอุทิศชีวิตแก่สังคมมนุษยชาติเพื่อสอนธรรมวิเศษที่พระองค์ค้นพบ จนกระทั่งได้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณอันยิ่งใหญ่ของคนจำนวนมาก¹¹

ผู้วิจัยเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าส่วนใหญ่แล้วผู้เขียนตำนานศาสดาในแต่ละศาสนามีได้มีความ ตั้งใจที่จะเขียนให้เป็น “บันทึกชีวประวัติบุคคล” เพราะต่างก็มองว่าศาสดาของตนมีความพิเศษ เหนือบุคคลธรรมดาทั่วไป กล่าวคือ คนส่วนใหญ่มองศาสดามีภาวะวิเศษมิได้ต่างกับเทพเจ้า การเขียนประวัติศาสดาจึงอาศัยแต่เพียงข้อเท็จจริงเล็กน้อยที่ลางเลือนเกี่ยวกับศาสดาของตนซึ่งมี ชีวิตอยู่ในอดีตที่ล่วงเลยมานานแสนนานกันมาเพียงพอ ส่วนคุณสมบัติพิเศษที่ศาสดาพึงมีใน

¹¹อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยชิโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎี-บัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 10.

ฐานะอัจฉริยบุคคล ผู้เขียนประวัติศาสตร์สามารถเสริมเติมแต่งเข้าไปได้จำนวนมากตามทรงตะนะ ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้คนในสังคมผู้เปี่ยมล้นไปด้วยความศรัทธา และมอบเป็นมรดกตกทอดมาถึงผู้ศรัทธาในปัจจุบันตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ประวัติศาสตร์ได้รับการถ่ายทอดจากผู้ศรัทธารุ่นหนึ่งไปสู่ผู้ศรัทธารุ่นหนึ่ง ความเชื่อต่างๆ ซึ่งห่างไกลความเป็นจริงก็จะค่อยๆ เพิ่มขึ้นทีละน้อยๆ จนเมื่อกวีหรือนักประพันธ์ลือนามได้นำประวัติศาสตร์ของคัมภีร์มาเรียบเรียง เรื่องราวชีวิตที่สมบูรณ์ของศาสดาตั้งแต่เกิดจนละจากโลกก็จะกลายเป็นเรื่องที่ศาสนิกทั้งหลายได้รับรู้กันกว้างขวาง และยอมรับกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์เฉกเช่นเดียวกับพระผู้เป็นเจ้าในศาสนานั้นๆ และเมื่อศาสดามีฐานะประดุจเทพหรือพระเจ้าแล้ว คำถามต่างๆ ตลอดจนข้อสงสัยทั้งหมดเกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์นานาของศาสดาจึงเป็นสิ่งที่ผู้ศรัทธามีพียงเอ่ย และยิ่งประวัติของศาสดาได้ผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์หรือคัมภีร์ซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาอย่างสูงยิ่งประดุจธรรมนูญของชีวิตด้วยแล้ว เรื่องราวของศาสดาก็จะมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าธรรมที่บรรดาองค์ศาสดาได้ประกาศไว้ก่อนหน้า¹² อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่เป็นที่ประจักษ์เป็นข้อเท็จจริงประการหนึ่งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ นั่นคือ มักไม่ได้เขียนขึ้นในสมัยเดียวกับที่ศาสดายังมีชีวิตอยู่ แต่เป็นการรวบรวมขึ้นในสมัยหลังของสานุศิษย์ในศาสนานั้นๆ ดังที่ Hermann Oldenberg กล่าวไว้ว่า¹³ "สมัยที่ผู้คนสนใจประวัติศาสตร์ของศาสดาอยู่หลังสมัยที่สนใจคำสอนของศาสดายังนัก" แต่ในกรณีเรื่องราวของพระศรีอารียมีความแตกต่างไปจากคำกล่าวในข้างต้น ทั้งนี้เพราะพระศรีอารียยังไม่ได้เป็นศาสดา แต่จะได้รับการยกย่องให้เป็นศาสดาในอนาคตภายหลังจากสิ้นสุดระยะเวลาของศาสดาองค์ปัจจุบัน กระนั้นก็ดี เนื่องจากเป็นเรื่องที่ยังไม่เกิดขึ้น ประวัติของพระศรีอารียจึงมีการเขียนให้มีธรรมชาติคล้ายคลึงกับประวัติของศาสดาองค์ก่อน *ผสมผสานกับจินตนาการเชิงอุดมคติที่แฝงไปด้วยความคาดหวังของคนในยุคสมัยที่เขียน

จากสถานภาพการศึกษาตีความเชื่อพระศรีอารียดังประมวลมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า นักวิชาการแต่ละสาขาสนใจตีความเชื่อพระศรีอารียในแง่มุมที่แตกต่างกัน รวมถึงมีการเลือกใช้กลุ่มข้อมูลที่แตกต่างกันด้วย อย่างไรก็ตามมีข้อมูลกลุ่มหนึ่งที่มีความน่าสนใจ คือ ข้อมูลคติชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำนานเกี่ยวกับพระศรีอารียที่มักจะถูกอ้างถึงในงานต่างๆ แต่ยังไม่ได้มีการรวบรวมศึกษาด้านานเหล่านี้อย่างจริงจัง ทั้งที่ตำนานเหล่านี้สร้างสรรค์ขึ้นในประเทศไทยและถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยจึงเห็นว่าตำนานเหล่านี้ที่น่าที่จะส่ง "สาร" บางอย่างจากบรรพชนคนไทย เพื่อกล่าวถึงความ "รู้สึกนึกคิด" บางอย่างต่อโลกอดีตผ่านการจินตนาการถึงโลกอนาคตซึ่งมีความน่าสนใจไม่น้อย ผู้วิจัยจึงได้นำกลุ่มข้อมูลนี้มาศึกษา

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 10-11.

¹³ Hermann Oldenberg (1971: 79) อ้างใน อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

* ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจได้อิทธิพลจาก มหาปทานสูตร และ ลักขณสูตร ในพระไตรปิฎก

การวิเคราะห์ตำนานเกี่ยวกับพระศรีอารียในสังคมไทยในวิทยานิพนธ์นี้ จะเน้นเรื่อง โครงสร้างชีวิตของพระศรีอารีย ควบคู่ไปกับบทบาทและการดำรงอยู่ของตำนานเกี่ยวกับพระ ศรีอารียในสังคมไทย การนำกลุ่มตำนานที่เกี่ยวกับพระศรีอารียในสังคมไทยมาศึกษาอย่างลึกซึ้ง นอกจากจะทำให้เห็นความหลากหลายของตำนานพระศรีอารียที่ผ่านการสร้างสรรค์ขึ้นใน สังคมไทยแล้ว ยังอาจทำให้เห็น "ความกังวล" และไม่มั่นใจต่อเหตุการณ์ในอนาคต คนไทยจึง พยายามอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันกับพระศรีอารียและจินตนาการถึง สภาพสังคมในช่วงรอยต่อระหว่างปลายพุทธกาลกับสมัยพระศรีอารียเพื่อใช้ในการเสนอทางออก ในการเตรียมความพร้อมสำหรับโลกพระศรีอารีย รวมถึงเป็นความหวังที่ชดเชยให้กับความไม่ พอใจในสภาพสังคมที่ไม่พึงปรารถนาแก่คนไทย ทั้งยังอาจทำให้เห็นทัศนคติของคนไทยที่มีต่อ พระพุทธเจ้าองค์ใหม่ด้วย การศึกษาลักษณะนี้จะเป็นแนวทางในการศึกษาโครงสร้าง เนื้อหา และ บทบาทของตำนานอื่นๆ ที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. วิเคราะห์ลักษณะการสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอารียเรื่องต่างๆ ในสังคมไทย
2. วิเคราะห์บทบาทของตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย

สมมติฐานการวิจัย

1. ในการรับคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย คนไทยได้สร้างสรรค์ตำนานพระศรีอารียขึ้นมา หลากหลาย การสร้างสรรค์มีทั้งการปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากตำนานพระศรีอารียที่มีที่มาจากคัมภีร์ พุทธศาสนา และการแต่งเรื่องขึ้นใหม่เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระโคตมพุทธเจ้ากับพระ ศรีอารียและอธิบายสภาพสังคมในยุครอยต่อระหว่างศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์
2. ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย มีบทบาทในการให้ความหวังอันเป็นอุดมคติสำหรับ โลกอนาคต อธิบายที่มาของพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวกับพระศรีอารียในสังคมไทย และสร้าง ความชอบธรรมให้แก่ผู้นำทางการเมืองที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม

ขอบเขตการศึกษา

ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทยที่ผู้วิจัยนำมาใช้ศึกษาครั้งนี้ รวม 149 เรื่อง มีทั้งที่เป็น ตำนานพระศรีอารียฉบับสมบูรณ์ และตำนานพระศรีอารียที่แทรกอยู่ในตำนานอื่น โดยรวบรวม จากข้อมูลลายลักษณ์ทั้งที่ตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว และที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ ทั้งในรูปแบบไทย

สมุดฝรั่ง ไบبلาน ตลอดจนเอกสารจดหมายเหตุ และข้อมูลมุขปาฐะ ทั้งที่มีการรวบรวมไว้ในการศึกษาวิจัยก่อนหน้า และการสัมภาษณ์เพิ่มเติม โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่ม ตามภูมิภาค โดยมีรายชื่อ ดังนี้คือ

1. ตำนานพระศรีอารีย์ที่พบในภาคเหนือ จำนวน 56 เรื่อง ได้แก่

อนาคตวงส์ ล้านนา เมตเตยสูตร ล้านนา เมตเตยวงส์ ล้านนา มาลัยไผดโลก (โปรดโลก) มาลัยเค้า มาลัยปลาย อานิสงส์นางประทีป กาเผือก ล้านนาวัดทุ่งยู เชียงใหม่ ตำนานลอยกระทงสาย แม่กาเผือกหรือพระเจ้าห้าตน พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ตำนานเวียงกาหลง กาเผือกหรือพระเจ้าห้าตน แม่กาเผือก นายควาญช้างเมตไตรย 1 นายควาญช้างเมตไตรย 3 หัวหน้าพรหมณศิษย์พรหมฤๅษี 1 หัวหน้าพรหมณศิษย์พรหมฤๅษี 2 สิริคุตมหาอำมาตย์ 1 สิริคุตมหาอำมาตย์ 2 ประวัติหลวงปู่ดู พรหมปัญญา พระพุทธพระศรีอารีย์ กรรมของพระโคดม 2 ตำนานพระยารวมิกราช 1 ตำนานพระยารวมิกราช 3 ตำนานพระยาอินทร์ 1 ตำนานพระพุทธเจ้าโคตรมะ ตำนานฟ้าเสมียนคำ ตำนานฟ้าสมิงคำหลวง ตำนานโอวาทคำสอน ตำนานจารีต ตำนานมาตยของศาสนา ตำนานมุกตาเทวดามาแต่ทคงเจ้า ตำนานเมืองระแวก ตำนานแม่ระมิงไชย ตำนานเมืองฝาง ตำนานหนองสะเน้า ตำนานเมืองห่อ ตำนานผาเสือเมืองไล ตำนานเทวดาสอนโลก 1 ตำนานอินทาสมภารสุดดี ตำนานพระเจ้าให้ 1 ตำนานพระเจ้าให้ 2 ตำนานมอง 6 เชือก ตำนานมหาศักราชหลวง ตำนานปฐมโลก ตำนานโลกจักษุ ตำนานธาตุ 5 ดวง ตำนานพระธาตุเชิงชุม ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานเกศา 5 เส้น ๔ ตำนานพระพุทธบาทสี่รอย ตำนานดอยช้างสาร ตำนานหัตถบาทนะนิ้ว ตำนานดอยสิงคุตตระ ตำนานพระธาตุปู่ตี๋

2. ตำนานพระศรีอารีย์ที่พบในภาคอีสาน จำนวน 27 เรื่อง ได้แก่

มะไลยหมื่น มะไลยแสน มาลัยหมื่น มาลัยแสน พระมาลัยสูตร โคลงสารพญากาเผือก พระยาภาเผือก 1 พระยาภาเผือก 2 นางกาเผือก พระเจ้าห้าพระองค์ พญากาเผือก กาขาว ตำนานพระยารวมิกราช 2 ตำนานพระยารวมิกราช 3 ตำนานพระยาอินทร์ 2 ตำนานผู้มีบุญล้ำพันเมืองพันเพคำสอน ตำนานพันเมืองกรุง ตำนานพันเมืองกุง ตำนานเทวดาสอนโลก 2 บัณฑิตพยากรณ์ในลีปสุญ กาละนับมือส่วย ตำนานพระกีดพระพาน ตำนานโลกธาตุ ตำนานลายแทงกรวดแร่ ตำนานเมืองทรายฟอง ตำนานทรายฟองหนองคำแสน ตำนานพระธาตุเชิงชุม ตำนานพระธาตุพนม

3. ตำนานพระศรีอารีย์ที่พบในภาคกลาง จำนวน 51 เรื่อง ได้แก่

พระเจ้าห้าพระองค์ พระเจ้าห้าพระองค์ นามบัญญัติพระเจ้า 5 พระองค์ อนาคตวงศ์ (กิม) อนาคตวงศ์ (ร.ศ.131) อนาคตวงศ์ (หอฯ) อนาคตวงศ์ (พระเฉลิม) พระโพธิสัตว์ (พิชฌโลก) พระศรีอารีย์เมตไตรย ในไตรภูมิโลกวิณัจฉยกถา เมตไตรยพยากรณ์ปริวรรต ในปฐมสมโพธิกถา อนาคตวงศ์ จันทบุรี พระมาลัยคำหลวง ฎีกามาลัยเทวสูตร พระมาลัยกลอนสวด 1 พระมาลัยกลอนสวด 2 พระมาลัยกลอนสวด 3 พระมาลัยคำกาพย์ พระมาลัยฉบับธรรมภักดี พระยาภาเยือก พระเจ้าห้าองค์ พระโพธิสัตว์ทั้งห้าจตุอินพองไข่ ต้นเหตุลอยกระทง ปัญจพุทธพยากรณ์ (ปัญญาสาฯ) พระราชาฆ่าลูก 1 พระราชาฆ่าลูก 2 นางยักษ์ฉนิเมตไตรย 1 นางยักษ์ฉนิเมตไตรย 2 มหายักษ์ถ้ำเขียงดาว 1 มหายักษ์ถ้ำเขียงดาว 2 เมตไตรยเหยียบพระฉาย 1 เมตไตรยเหยียบพระฉาย 2 วรวงสชาติก นายควาญช้างเมตไตรย 2 ศรีอารีย์นารายณ์ พระโพธิสัตว์อภิกษัตริย์จิต พระโพธิสัตว์อัครมาณพ อนันตนาคราชมหาโพธิสัตว์ เจ้าแก้วฟ้า ทราวดี อัครมาณพมหาเศรษฐี เจ้ากระแจะ เมืองลพบุรี ประวัติสมเด็จพระพุทธมาจารย์โต ประวัติพระครูเทพโลกอุดร 1 ประวัติพระครูเทพโลกอุดร 2 ประวัติท่านพ่อบัณฑิตลุงสิงห์ฯ กรรมของพระโคดม 1 ตำนานพระศรีอารีย์วัดไผ่ 1 ตำนานพระศรีอารีย์วัดไผ่ 2 ตำนานพระศรีอารีย์วัดไผ่ 3 ตำนานบ้านชีแฮย ลพบุรี ตำนานห้าพันวัสสา ตำนานเขาวงพระจันทร์ ตำนานถ้ำผาโถ (ถ้ำลับแล)

4. ตำนานพระศรีอารีย์ที่พบในภาคใต้ จำนวน 19 เรื่อง ได้แก่

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดบ่อทรัพย์ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดควนขี้แรด พระเจ้าห้าพระองค์ บ้านควนเปล พระเจ้าห้าองค์คำกลอน 1 พระเจ้าห้าองค์คำกลอน 2 พระปรมมัตถ์คำกาพย์ พระเจ้าสามเณร จ.พัทลุง พระยาภาเยือก 3 วรวงศ์คำกาพย์ ประวัติหลวงปู่ทวด 1 ประวัติหลวงปู่ทวด 2 ประวัติหลวงปู่ทวด 3 ประวัติหลวงปู่ทวด 4 ตำนานพระศรีอารีย์ 1 ตำนานพระศรีอารีย์ 2 ตำนานพระศรีอารีย์ 3 ตำนานท้าวธรรมิกราช 1 ตำนานท้าวธรรมิกราช 2 ตำนานพุทธทำนายจากอินเดียน

ข้อตกลงเบื้องต้น

ตำนานพระศรีอารีย์ หมายถึง ตำนานที่กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ ทั้งประวัติของพระศรีอารีย์ ยุคสมัยของพระศรีอารีย์ และบุคคลหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพระศรีอารีย์หรือยุคสมัยของพระศรีอารีย์ที่พบในสังคมไทย นอกจากนี้ยังรวมถึงตำนานที่กล่าวถึงบุคคลที่จะลงมาเกิดบนโลกมนุษย์ เพื่อปราบยุคเข็ญหรือการจลาจลบนโลกมนุษย์

การสร้างสรรค (creation) หมายถึง การสร้างตำนานพระศรีอารีย์สำนวนต่างๆ ที่พบในสังคมไทย ทั้งการสร้างสรรคโดยการปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากคัมภีร์พุทธศาสนา และการสร้างสรรคโดยการสร้างสรรคเรื่องขึ้นใหม่

บทบาท หมายถึง บทบาทหน้าที่ในทางคติชนวิทยา ซึ่งเป็นบทบาทของตำนานพระศรีอารีย์ที่มีต่อสังคมไทย โดยในที่นี้ได้ประยุกต์แนวคิดดังกล่าวมาจากทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (functionalism) ทั้งของ บรอนิสลอฟ มาลินอสกี (Bronislaw Malinowski) และทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมของวิลเลียม อาร์ บาสคอม (William R. Bascom)

กลุ่มเรื่อง หมายถึง ตำนานพระศรีอารีย์ที่มีตัวละครหลัก แก่นเรื่อง และสารสำคัญที่ต้องการจะสื่อใกล้เคียงกัน จนสามารถนำมาจัดจำแนกให้อยู่ในกลุ่มเดียวกันได้โดยอาศัยหลักเกณฑ์ของเนื้อหา

โครงเรื่อง หมายถึง ชุดเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏร่วมกันของตำนานพระศรีอารีย์แต่ละกลุ่มเรื่อง อันแสดงถึงลักษณะเฉพาะของตำนานกลุ่มเรื่องนั้นๆ ที่แตกต่างจากตำนานพระศรีอารีย์กลุ่มเรื่องอื่นๆ

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลตำนานพระศรีอารีย์ที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย ทั้งจากเอกสาร และจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม
2. จำแนกกลุ่มเนื้อหาของตำนานพระศรีอารีย์ที่แพร่หลายในภาคต่างๆ
3. วิเคราะห์ตำนานพระศรีอารีย์โดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยมและบทบาทหน้าที่นิยมเป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อให้เห็นโครงสร้างและเนื้อหาของตำนาน บทบาทและการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ในสังคมไทย
4. อภิปรายผลและสรุปผลการศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เห็นการสร้างสรรคตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทยในหลากหลายมิติ
2. เป็นแนวทางในการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในแง่มุมต่างๆ ผ่านข้อมูลคติชนที่คนไทยสร้างสรรคขึ้น